

Leon Talpă, România și procesul de continuitate al securității și cooperării europene, București, Edit. politică, 1985

Dr. Leon Talpă are meritul de a înfățișa în recenta sa lucrare problemele cele mai importante care se ridică în prezent în legătură cu procesul continuității securității și cooperării europene.

Autorul își întemeiază noua lucrare a sa pe contribuțiile de valoare inestimabilă aduse în decursul anilor de România socialistă, de conducătorul său, tovarășul Nicolae Ceaușescu, la fundamentarea unui nou concept de securitate și cooperare în Europa. Pornind de la aceste teze unanim apreciate și recunoscute pe plan internațional, el relevă noi și valoroase elemente în sprijinul instituționalizării securității și cooperării pe continent. Referindu-se la evoluția procesului C.S.C.E., dr. Leon Talpă precizează că „instituționalizarea formelor de continuitate ale procesului început la Helsinki nu urmărește «înlocuirea» sau «ignorarea» inițiativei statelor sau a raporturilor bilaterale și multilaterale existente. Din acest punct de vedere, viitorul organism permanent general-european, ca și formele convenite până în prezent, nu pot fi nici «independente» de statele participante, nici situate deasupra lor, iar raporturile cu instituțiile internaționale existente vor fi unele de colaborare și complementaritate. Așa cum a susținut și susține România, întreaga activitate a organismelor instituționale general-europene trebuie să se bazeze pe participarea activă, egală în drepturi, a tuturor statelor participante, pe concertarea democratică a pozițiilor acestor state” (p. 73). După cum se demonstrează în lucrare, în concepția țării noastre, strălucit fundamentată în opera teoretică a secretarului general al partidului, tovarășul Nicolae Ceaușescu, instituționalizarea securității și cooperării în Europa reprezintă un proces continuu, multidimensional, de natură să favorizeze ridicarea pe trepte noi a cooperării statelor europene, eliminarea forței și amenințării cu forța pe planul relațiilor internaționale, să ofere posibilități sporite de rezolvare în comun a unor probleme ce depășesc prin amploarea și dificultatea lor posibilitățile unui singur stat, identificind și punind la dispoziția statelor mijloace adecvate pentru a activa schimbul de valori culturale și a permite o mai bună cunoaștere și înțelegere reciprocă a popoarelor europene pentru a apăra pacea, a favoriza depășirea divizării continentului în blocuri militare. Instituționalizarea formelor de cooperare nu reprezintă o încercare de a elabora noi structuri, care ar „încărca” structurile existente, arată Leon Talpă. „Este vorba... nu de crearea încă a unui organism instituțional, ci de un organism *calitativ* nou. El nu va avea menirea de a «întregi» sau «înlocui» activitatea organismelor existente, ci va umple un gol resimțit odată cu schimbările cantitative și calitative survenite în viața politică a continentului” (p. 74).

Demonstrind că instituționalizarea procesului securității și cooperării în Europa reprezintă un proces necesar, firesc, care decurge din însăși concepția statelor participante la marea reuniune a forumului general-european, autorul desprinde două accepții fundamentale ale instituționalizării: o accepție în *sensul larg*, semnificind totalitatea relațiilor multilaterale sau bilaterale dintre statele europene, reglementate prin tratate sau alte documente, în baza principiilor dreptului internațional și avind ca scop amplificarea raporturilor reciproce, dezvoltarea cooperării reciproc avantajoase și instituționalizarea în *sens restrins*, ce s-ar referi numai la formele propriu-zise cu caracter instituțional, convenite prin consensul tuturor statelor participante la C.S.C.E. (p. 69 și urm.).

Demonstrind originalitatea viziunii românești cu privire la rolul instituționalizării securității și cooperării, Leon Talpă aduce o serie de contribuții științifice cu privire la elaborarea unui model instituțional al continuității procesului securității și cooperării europene. Studiind cu atenție propunerile românești în dinamica lor, comparind concepția țării noastre cu punctele de vedere exprimate de alte țări, dr. Leon Talpă pune în lumină o serie de idei de relevanță pentru înțelegerea originalității viziunii românești cu privire la instituționalizarea procesului securității și cooperării în Europa. În legătură cu aceasta, remarcăm în primul rând ideea că „Instituționalizarea securității și cooperării europene nu constituie scopul, ci unul dintre *mijloacele de bază*, un element esențial al eforturilor consacrate edificării securității și cooperării pe continent. Formele instituționale (atit cele temporare, cit și cele permanente) nu sînt nici independente, nici situate deasupra statelor, ci își bazează activitatea pe participarea activă, egală în drepturi, a tuturor statelor participante, pe concertarea democratică a pozițiilor acestora” (p. 57). În această ordine de preocupări, autorul relevă originalitatea conceptului românesc, viziunea țării noastre în legătură cu premisele necesare ale instituționalizării securității

și cooperării, accepția sa novatoare privind scopul instituționalizării, concepția țării noastre cu privire la mijloacele care trebuie să ducă la instituționalizarea securității și cooperării pe continent — relevându-se în acest scop importanța reuniunilor științifice —, identificarea finalităților instituționalizării, acestea trebuind să asigure transpunerea în viață a dezideratului renunțării la forță și asigurarea unor posibilități superioare de colaborare între statele participante. Totodată enunță procedeele cele mai adecvate pentru înfăptuirea instituționalizării securității și cooperării pe continent, definește caracterul relațiilor pe care le implică instituționalizarea procesului cu alte organisme și organizații internaționale, definește poziția organismului permanent general-european față de mediul internațional, poziție novatoare, tinzând să transforme actualele structuri și să le înlocuiască cu structuri noi, superioare, enunță funcțiile instituționalizării procesului securității și cooperării în Europa, exprimând totodată direcțiile spre care un asemenea proces trebuie îndrumat și orientat în mod consecvent.

Integrind problematica securității și cooperării pe continentul european în problematica generală a relațiilor internaționale, dr. Leon Talpă înfățișează o serie de conexiuni de maximă importanță între procesul securității și sistemul mai general al relațiilor internaționale existente în actualul moment pe plan mondial (p. 140 și urm.). Astfel se demonstrează similitudinile existente între trăsăturile de bază ale conceptului de sistem internațional axat pe democratizarea relațiilor internaționale și trăsăturile principale ale sistemului de securitate și cooperare europeană, prefigurată de întreaga evoluție a negocierilor general-europene. Din acest punct de vedere, modelul românesc de securitate reprezintă nu o extrapolare a prezentului în viitor, ci a viitorului în prezent (p. 141), el bazându-se pe conceptul de egalitate în drepturi opus conceptului de putere cu care operează în prezent majoritatea modelelor de sisteme internaționale. Considerăm deosebit de interesantă și comparația pe care autorul o face între trăsăturile noului sistem de securitate, fundamentat de România, și clasicul sistem al „echilibrului de forțe” (p. 144). Cu argumente temeinice, se relevă superioritatea sistemului de securitate românesc, se demonstrează caracterul său novator și utilitatea sa în perspectiva elaborării și fundamentării celor mai potrivite soluții pentru a asigura securitatea și cooperarea popoarelor într-o largă perspectivă istorică.

Fundamentarea cu noi argumente a cerinței dezvoltării pe mai departe a cadrului instituționalizat acceptat a stat în atenția autorului, așa cum se arată la p. 154: „Experiența dobândită pînă în prezent reclamă dezvoltarea și perfecționarea formelor instituționale în cadrul «Urmărilor Conferinței» ca factori esențiali pentru asigurarea continuității procesului edificării unui sistem tracic de securitate și cooperare în Europa. În concepția României aceasta ar trebui să se realizeze atît prin noi reuniuni de tipul celor întrunite pînă acum, cit și prin ținerea unei a doua Conferințe general-europene la nivelul șefilor de state și guverne, care ar da un nou impuls procesului început la Helsinki, și stabilirea unor noi modalități de concertare și conlucrare ale statelor semnatare ale Actului final în cadrul unui organism permanent general-european”.

Deși există elemente care pledează în sprijinul instituționalizării securității și cooperării, dar și elemente care acționează împotriva acestui proces (politica de forță, încercările de a revitalizea blocurile militare etc.), este cert că în perspectiva viitorului ponderea hotărîtoare o vor avea acele elemente care pledează nu spre oprirea procesului C.S.C.E., ci, dimpotrivă, spre extinderea, spre dezvoltarea și amplificarea sa. Sub acest aspect, România socialistă, președintele Nicolae Ceaușescu, desfășoară o activitate prodigioasă îndreptată spre realizarea felurilor C.S.C.E., spre păstrarea și dezvoltarea fondului de idei acceptat de către toate statele, spre exprimarea sa în forme organizatorice tot mai perfecționate și adecvate modalităților înfăptuirii continuității.

Subliniind importanța deosebită pe care o prezintă în actualul moment istoric încetarea cursului înarmărilor, eliminarea rachetelor din Europa, autorul remarcă valoarea, cu totul deosebită, a introducerii problematicii militare în procesul continuității C.S.C.E. și a mandatului deplin dat Conferinței pentru măsuri de încredere și securitate și pentru dezarmare în Europa, care își desfășoară lucrările la Stockholm: în „... modul cum statele participante la Conferința pentru măsuri de încredere și securitate și pentru dezarmare în Europa de la Stockholm concep felurile acestui forum există suficiente puncte de convergență pentru a permite o conlucrare fructuoasă, într-un interval de timp nu prea lung, pentru elaborarea și adoptarea unor măsuri de încredere și securitate, care să poată intra în vigoare imediat, în concordanță cu autoritatea conferită Conferinței de mandatul său, creîndu-se astfel condițiile trecerii, în următoarea fază, la măsuri concrete de dezarmare” (p. 134).

În acest sens remarcă o anumită „derogare” de la obstinția cu care era urmărită respectarea întocmai a limitelor mandatelor precedentelor reuniuni. El apreciază ca pozitivă „acordarea unui «credit în alb» noului forum general-european a cărui «acoperire» consistă în «aurul speranțelor și năzuințelor» statelor europene în depășirea actualului impas înregistrat de forurile existente de negociere și realizarea unei cotituri care să permită obținerea de progrese în adoptarea unor măsuri eficiente de reducere a înarmărilor și dezarmare în stare să asigure o securitate reală și o pace tracică pe continent și în întreaga lume” (p. 127).

Analist al realităților internaționale, dr. Leon Talpă evaluează cu luciditate realizările și neîmplinirile procesului securității și cooperării pe continent. În pofda unor dificultăți pe care le mai întâmpină în actualul moment istoric edificarea cadrului instituțional, el rămâne convins de valoarea și importanța demersului pentru securitate și cooperare, de utilitatea formelor de promovare a securității și cooperării pe continent, în perspectiva traducerii ferme în viață a marilor idei consacrate prin Actul final.

Lucrarea *România și procesul de continuitate al securității și cooperării europene* se impune prin profunzimea analizelor, prin valoarea conexiunilor și referințelor la problemele majore ale vieții internaționale, îmbogățește neîndoielnic literatura română de specialitate într-un domeniu care necesită permanent abordări și concluzii noi.

Substanțială prefață a ambadorului Valentin Lipatti care înfățișează elocvent „istoria follow-up-ului”, cite dificultăți majore a trebuit să întâmpine procesul continuității C.S.C.E. până ce a fost în final acceptat, ca și anexa de documente ce însoțește această lucrare, nu fac decât să sublinieze încă o dată valoarea și utilitatea efortului de cercetare întreprinse de dr. Leon Talpă.

Victor. Ducalescu
Semnificația documentelor sociale (coordonator Septimiu Chelcea), București, Edit. Științifică și Enciclopedică, 1985

Rod al colaborării unor specialiști bine cunoscuți în domeniul cercetărilor sociale, lucrarea pe care o propunem atenției cititorilor are meritul de a supune unei temeinice și multidisciplinare analize o problemă esențială a științei: modul de recoltare, utilizare și convertire în cunoaștere teoretică veridică și relevantă a faptelor obținute pe bază de documente sociale. Documentul semnificând „un obiect sau un text care oferă o informație” (S. Chelcea, p. 12) nu reprezintă, pur și simplu, obiectul sau textul luate ca realitate exterioară științei, ci rodul unui travaliu cognitiv și metodologic complex. Ca și alte segmente ale realului, aceste obiective și texte devin „date ale științei” ca urmare a încărcării lor cu o problematică cognitivă. În raport cu o problemă științifică, un text poate fi sau nu document social. Depinde, așadar, în mare măsură de măiestria și pregătirea cercetătorului, dacă un „obiect sau un text” se transformă în documente sociale. Iată de ce lucrarea devine valoroasă, nu numai prin analiza propriu-zisă a modalității de folosire a documentelor, ci și prin aceea că oferă un instrument important și eficient (care lipsea în arsenalul metodologic al științelor socioumane) în mina celor ce vor și ei să utilizeze corect, în rigorile științei, aceste documente.

Din această optică, autorii oferă cimpuri conceptuale și teoretice diverse, analize multidisciplinare (de epistemologie, istorie, sociologie, psihologie, lingvistică, statistică matematică etc.), care dau o imagine bogată și unitară problemelor studiate.

Există o artă a folosirii documentelor, o adevărată artă a construcției științei, iar studiul *Documentele sociale în investigația sociumană* (S. Chelcea) ne convinge de acest fapt. Nu cit mai multe „documente”, ci o cit mai rațională, eficientă și frumoasă folosire a lor pentru a servi scopul propus. Ideea alternativelor metodologice (p. 58) merită a fi reținută, iar accentul pus pe completitudinea folosirii documentelor (nu numai cele cifrice) atrage atenția asupra eticii cercetării (p. 31).

Nu numai că procesul de convertire a lucrurilor și textelor în documente sociale depinde de ansamblul problematicei și aparatului teoretico-conceptuale folosite, dar fiecare document trebuie bine corelat unui tip de cercetare (vezi Z. Rostas). Îmbinarea analizelor cantitative cu cele calitative (S. Chelcea, M. Milca) se impune a fi subliniată, avînd în vedere predilecția existentă încă la unii cercetători de a confunda faptele sociale cu cifrele (cu ceea ce poate fi exprimat prin numere).

Informația în domeniul cunoașterii sociale pune în evidență, în toate cazurile, situații și relații umane, afectează, deci, subiectivitatea omului. Chiar dacă este „lucru sau text”, documentul transmite informație nu numai *despre* oameni, ci — poate în special — generată de oameni și asimilabilă de către ei. Studiul semnat de A. Neculau vine să problematizeze o realitate crucială a cercetărilor socio-umane „Cînd cineva comunică o informație (despre sine, despre alții) el îmbină atît semnificația pe care această informație o are în ochii celorlalți, cît și sensul subiectiv, afectiv pe care îl încorporează” (p. 153).

Tocmai din perspectiva acestei teze, avem însă rețineri asupra metodologiei folosite în studiul menționat, sistemul de ponderare a răspunsurilor (trei puncte pentru prima alegere, două cea de a doua, trei pentru ultima) în evaluarea unor teme (deci acordarea de cifre cu semnificație real numerică la scale atitudinale) fiind, credem, cel puțin discutabil.

Analiza de conținut a informației (I. Mărginean) „permite surprinderea complexității răspunsurilor și eventual a structurilor specifice implicate” (p. 171). Articolul lui I. Mărginean prezintă un mod interesant și corect de cercetare mai apropiat de realitatea socială cuprinsă în informațiile cu care se lucrează.

Investigarea „prin documente” a unor probleme teoretice, un mod eficient de sociologie a sociologiei este prezentat în mai multe intervenții (A. Teodorescu, D. Sandu, I. D. Trestieni). Metoda presupune o prealabilă abordare și lămurire teoretică a problemelor studiate, o permanență vehiculară între ipotezele de lucru și rezultatele cercetării.

Un exemplu relevant al acestor analize „pe documente” ni-l oferă C. Constantinescu în evaluarea conținutului studiilor publicate în revista „Viitorul Social” (1972—82).

Evident, cercetări de acest gen pot fi făcute în modalități diverse, în raport cu scopurile pe care și le propune autorul. Ceea ce ni se pare interesant la C. Constantinescu este tocmai dorința de a încerca o evaluare a modului în care elaboratele teoretice răspund unor cerințe practice, reflectă procese reale ce se cereau investigate prioritar. Așadar, nu o simplă inventariere, ci o cercetare efectivă pentru a vedea cîmpul epistemologic necesar (prioritățile și ierarhia în abordările științifice) și, ulterior, un travaliu teoretic „pe documente” pentru a face o diagnoză a frontului teoretic. Tocmai acesta este scopul propus (p. 280) și, de aceea, credem că și rezultatele sînt meritorii.

Autorul pune în evidență o serie de lacune în abordarea realității noastre, pornind nu de la o simplă comparare (fără semnificație) a datelor, ci de la evaluarea volumului teoretic în raport cu importanța practică a unor procese care devin conținut în studiile analizate. Așa putem accepta unele concluzii de genul: „Fără a nega însemnătatea și amploarea proceselor sociale din domeniul industriei, faptul că numărul cercetărilor pe teme de integrare, satisfacție în muncă, fluctuație este egal cu al celor de sociologie urbană, a familiei, populației, medicinii, tineretului și modului de trai luate la un loc ni se pare exagerat” (p. 162). Studiul astfel orientat teoretico-metodologic demonstrează și convinge asupra valorii deosebite a analizei documentelor în cercetarea socială.

În ansamblul său, volumul acoperă o largă arie problematică legată de modul de folosire a documentelor în cunoașterea (cercetarea) socială, dovedindu-se util nu numai sub aspectul său teoretic, ci și prin valoarea sa de instrument practic pentru cei ce ar dori să folosească (și acest fapt s-ar cuveni) în mai mare măsură acest bogat izvor de cunoaștere.

O. Hoffman

MĂRGINEII SIBIULUI. Civilizație și cultură populară românească, (C. Irimie, N. Dunăre, P. Petrescu coordonatori), București, Edit. Științifică și Enciclopedică, 1985.

Această nouă monografie etnologică de mari proporții apare sub egida științifică a Institutului de cercetări etnologice și dialectologice și a Muzeului Brukenthal din Sibiu, alături de care se cuvine subliniat aportul Institutului de istoria artei, Institutului de geografie, Laboratorul de antropologie etc. Ea a fost inițiată în 1959 de dr. Cornel Irimie și finalizată în ultimul deceniu de prof. Nicolae Dunăre. Pe lângă cercetători afirmați în anii noștri, lucrarea reunește o seamă de membri ai școlii sociologice românești întemeiată și condusă de prof. D. Gusti (T. Herseni, I. Conea, V. V. Caramelia, N. Dunăre, Marcela Focșa, C. Irimie, Gh. Pavelescu). Noua realizare se înscrie pe linia cunoscutelor monografii etnologice carpatice interdisciplinare: *Arta populară din Valea Jiului* (1963), *Țara Birsei* (I, 1972; II, 1974), *Etnografia Văii Bistriței* (1973), *Bistrița-Năsăud* (1977), *Civilizație tradițională în Curbura carpatică nordică* (1984).

Din chiar sumarul monografiei, rezultă caracterul complex, interdisciplinar al acesteia. Pe lângă cuvîntul înainte, semnat de coordonatori, într-o primă parte, intitulată *zona*, sînt cuprinse capitolele despre: mărginenii și zona lor (T. Herseni, C. Irimie), cadrul antropogeografic (I. Badea, I. Conea, Șt. Bozovici), considerații istorice (N. I. Nistor, M. Racovițan), caracterizarea antropofizică a populației (Th. Enăchescu, Suzana Grîntescu-Pop) și coordonatele diacronice ale modului de viață zonal în secolele XII—XX (C. Bucur). Partea intitulată *satele* este alcătuită din structura social-teritorială (V. V. Caramelia), așezări și gospodării (B. Zderciuc) și forme specializate de gospodărire (T. Herseni). În partea a treia sînt tratate *ocupațiile tradiționale*: procesul arhaic de diferențiere ocupațională (N. Dunăre), structura ocupațională a populației (T. Herseni), formele de agricultură (C. Popa). Caracterul de masă al agriculturii mărginene (N. Dunăre), păstoritul (C. Irimie, C. Popa), pădurăritul (N. Dunăre) și ocupații tradiționale secundare (I. I. Drăgoescu, C. Popa, N. Sasu). În partea a patra sînt abordate: meșteșugurile (C. Irimie, Marcela Necula, C. Popa), industriile populare (C. Irimie, C. Popa).

și mijloacele de transport (M. Sofronie). O ultimă parte îmbrățișează diversele domenii ale artei populare: arhitectura populară (P. Petrescu), construcțiile specializate (H. Hoffman), organizarea interiorului locuinței (Roswith Capesius), mobilierul (Gh. Pavelescu), pictura populară (idem), grafica populară (Eugenia Bănescu), țesături și alesături (Marcela Focșă, Raymonde Wiener), broderii (C. Irimie) și port popular (Eugenia Bănescu). Concluziile finale asupra monografiei sînt cuprinse în marginenii Sibiului azi: tradiții și perspective (N. Dunăre, I. Munteanu). Lucrarea mai cuprinde: un glosar (Marcela Necula), abrevieri și bibliografie (Olga Ivanovici), precum și un rezumat german (N. Dunăre și C. Popa).

Din bogăția de analize, constatări și clasificări fenomenologice și structurale, ne propunem să relevăm doar cîteva din principalele aporturi ale monografiei. S-a dobîndit o remarcabilă determinare teritorială a zonei cercetate, cunoscută succesiv sub trei denumiri: Marginea, Mărginenimea și Mărginea Sibiului, continuitatea antropogeografică, antropofizică și etno-istorică a acesteia, precum și profilul etnopsihologic al mărginenilor, în temeiul celor mai noi date științifice. Pentru înțelegerea oară în literatura de specialitate, fenomenul pastoral este tratat cu o rară cuprindere, în patru capitole distincte, ceea ce a condus la o largă explicare complexă, pluridisciplinară. O altă premieră încorporată în această monografie o constituie urmărirea secol de secol, pe parcursul mileniului nostru, a laturilor de căpetenie ale vieții materiale obștești și zonale, abordate în context național și central-sud-est european, evoluția mijloacelor și relațiilor de producție, răsturnările acestora asupra formelor ocupaționale tradiționale, iar din ansamblul lor desprinzîndu-se, ca un fir rușu conducător, tratarea etiologiei pastorale, corelația interocupațională a fenomenului, largă iradiere a meșteșugului pastoral dezvoltat în zonă pe o vastă arie continentală cu tot atîtea interferențe tehnico-culturale, interetnice, comerciale și industriale. Îndeosebi sub acest unghi de vedere, monografia aduce explicații cu totul remarcabile referitoare la procesul arhaic de diferențiere ocupațională, la interdependența ocupațiilor principale tradiționale ca factor de stabilizare și continuitate antropogeografică și etnoistorică, o dată cu aportul păstoritului la consolidarea unității etnoculturale și etnoistorice a poporului român. Nu mai puțin relevante sînt analizele referitoare la structura social-economică a populației mărginene care a îmbrățișat păstoritul, meșteșugurile și comerțul cu produsele acestui domeniu ocupațional, analize duse pînă la zi, conferind o altă premieră în literatura noastră de specialitate, bogat documentată statistic, sociologic și etnologic. Stabilirea structurii de clasă a populației constituie o sursă explicativă de prim ordin în domeniul tipologiei pastorale, cu privire specială asupra modalităților alt de complexe de desfășurare a tipului de păstorit transhumant peste Carpați, dincolo de Dunăre și în afara spațiului românesc. În esență, rezultă că fenomenele și procesele demografice pe care le dezvăluie structura ocupațională a populației dintr-o zonă etnografică, dobîndesc o semnificație etnografică deosebită prin calitatea lor de substrat sau suport al tuturor fenomenelor de cultură.

Spre deosebire de marea majoritate a lucrărilor anterioare privitoare la această zonă din Carpații Meridionali, care observau doar viața pastorală, materialele încorporate în monografie documentează caracterul de masă al agriculturii mărginene, chiar și aici păstoritul fiind vreme de veacuri temelia agriculturii locale (ca de altfel și în Țara Birsei, Țara Vrancei, Munții Apuseni ai Transilvaniei etc.). Înseși faptele etnolingvistice puse în valoare subliniază caracterul agriculturii ca ocupație de masă, diversitatea formelor ei de exercitare, într-un remarcabil context de multiplă continuitate (istorică, demografică, culturală).

În mod deosebit atragem atenția cercetătorilor și muzeologilor asupra capitoului de fond referitor la păstorit, în care se stabilesc locul, specificul și importanța păstoritului, organizarea și funcționarea stinelor, calendarul vieții pastorale etc.

Pentru interesul lor economic-social contemporan, cercetarea meșteșugurilor populare dezvăluie valoarea creațiilor puse în circuit de către importantele centre mărginene care au atins statutul de sate specializate. Ca în toate celelalte capitole, se remarcă bogăția surselor arhivistice și bibliografice trecute în revistă, pentru o mai deplină înțelegere istorico-etnografică a fenomenelor.

Foarte amplu tratat este și domeniul artei populare, deschis cu o poartă tradițională sculptată din anul 1723 (Fintinele), comparabilă cu creațiile de același gen din nordul Olteniei și al Munteniei, din Țara Oltului, Țara Maramureșului, Carpații Orientali etc. Se face remarcată arhitectura populară, iar din sinul acesteia gospodăria țărănească cu curte închisă și întărită, așa cum s-a întîlnit și în Munții Apuseni, Țara Birsei, Valea Jiului, Bistrița-Năsăud etc. Ambele creații arhitectonice exprimă un fenomen etnocultural și etnoartistic de puternică unitate interregională românească. Dacă domeniul pune în lumină numeroase elemente de unitate între regiunile care încadrează lanțul nostru montan, totodată se relevă elemente constructive care subliniază rezultatele relațiilor cu populația săsească vecină. Capitolul aparte, referitor la construcțiile specializate, în primul rînd cele corelate cu exercitarea economiei pastorale, pune în valoare frecvența caracterului lor durabil, plurifuncțional, încăpător, deschizînd îndeosebi caracterul stabil al principalelor construcții montane, inclusiv al stațioanelor pentru iernat (tomnat, iernat și primăvărat). În abordarea interiorului locuinței, se remarcă faptul că agenții interni s-au dovedit cu mult mai puternici, acționînd pe filonul tradițional, pe cînd cei externi, destul de activi în anumite perioade, s-au manifestat îndeosebi prin influențe urbane. Printre feno-

menele de continuitate funcțională și structurală, se impune atenției vatra casei: de la forma arhaică de cuptor cu horn pentru captarea căldurii, la soba cu coș și până la cea cu cable (teracote), soba din fontă, apoi soba din teracotă de astăzi, care și-a păstrat în permanență locul în colțul format de peretele median și cel din fund. Nota caracteristică a interiorului tradițional este dată de asocierea armonioasă a țesăturilor groase de lână, în culori naturale, cu cele de cîneș și bumbac colorate intens în roșu, precum și cu mobilierul, culminînd cu funcția lăzii de zestre și a pieselor de pictură populară, de asemenea policrome. În analiza portului mărginenilor sibiieni sînt puse în valoare și numeroasele însemnări și reprezentări din secolele trecute. Prin acest domeniu artistic, Mărginenimea Sibiului și-a extins patrimoniul spiritual în cele mai diferite zone etnografice ale țării.

Din considerațiile finale asupra întregii monografii trebuie reținute modalitățile de îngemănare contemporană a unor conținuturi și forme tradiționale învecinate ori deosebit de îndepărtate, în contextul tîrgurilor și sărbătorilor anuale („nedeile carpatice dintre țări”), precum și al relațiilor economice cu Oltenia, Muntenia, Dobrogea, Moldova etc. (păstorit, comerț, cărăușit meșteșugăresc, negoțul de carte românească etc.). Cu privire la tipologia etnografică contemporană a așezărilor mărginene, se remarcă generalizarea tipului complex agricol-meșteșugăresc, întregit destul de frecvent cu diferite forme ocupaționale industriale și, în toate cazurile, cu activități comerciale pronunțate în vatra satului. Mutațiile demografice, sistematizarea localităților, estetica urbanistică și rurală, poartă vizibil amprenta unui stil local mărginenesc.

Într-o epocă de înflorire a științelor antropologice, de aprofundare a operei de autocunoaștere etnoculturală și etnoartistică, monografia interdisciplinară prezentată oferă premise reale pentru o valorificare superioară a resurselor zonale, în spiritul exigențelor societății contemporane.

Radu Octavian Maier

Teodor Tanco, *Virtus Romana Rediviva*, vol. V, (Memoria prezentului), Bistrița, C. J. C. E. S., 1984

Se împlinesc 50 de ani de cînd echipele monografice ale „Institutului Social Român” din București au efectuat cercetări în zona actualului județ Bistrița-Năsăud. Cea mai consistentă activitate a fost desfășurată, după cum se știe, la Șanț (coordonatori Dimitrie Gusti și H. H. Stahl), la Leșu (coordonatori Octavian Neamtu și Anton Coșbuc), Nepos, Rebrîșoare și Căianul Mic. În cadrul celor două campanii monografice (1935–1936) au fost realizate investigații cu privire la cadrul cosmic, biologic și psihic, precum și asupra manifestărilor economice, spirituale, morale, juridice, politice și administrative, publicîndu-se aproximativ 40 de studii, majoritatea în revista „Sociologie Românească” la a căror finalizare și-au adus contribuția un impresionant număr de monografiști: 46 de persoane în 1935 și 50 de persoane în 1936. Menționăm, în treacăt, participarea la cele două campanii monografice a unor sociologi de peste hotare (Philip E. Mosely și Haufe Helmuth, bursieri ai Fundației Rockefeller, Erna Piffel din Austria, Jacques Lassagne din Franța) precum și cercetători din rîndul naționalităților colocoitoare din țara noastră (Bokk Péter și Venczel Jozsef).

Materialul adunat de echipele monografice a fost imens. Traian Herseni afirma că numai în Șanț au fost cercetate „toate aspectele mai de seamă ale statului de către o echipă numeroasă de cercetători de toate specialitățile mai importante” și că materialul depistat „va forma obiectul unei lucrări monografice sociologice pe care Institutul Social o pregătește” (Traian Herseni, *Cercetările monografice ale echipelor și instituțiilor sociale*, în „Sociologie Românească”, I, 1936, 12, p. 37–58). Dar lucrarea proiectată despre care vorbește Herseni n-a mai apărut, iar zona cu toată importanța ei culturală, dacă facem abstracție de lucrările *Bistrița-Năsăud. Studii și cercetări etnografice* C. J. C. E. S., Bistrița, 1977 (coordonator Nicolae Dunăre), și *Bistrița-Năsăud. Monografie*. (Colectiv de coordonare: Pompei Crăciun și colab.), Edit. Sport-Turism, 1979, n-a mai fost cercetată, lacună atenuată, în parte, de amplă lucrare *Virtus Romana Rediviva* (vol. I, 1973, vol. II, 1974, vol. III, 1977, vol. IV, 1981 și vol. V, 1984) a lui Teodor Tanco, cunoscut publicului cititor mai mult ca scriitor și publicist decît ca sociolog.

Conținutul cercetării pe care o prezentăm este axat, ca și în precedentele volume, pe cele patru sensuri ale societății „*Virtus Romana Rediviva*” („Virtutea romană reînviată”): militar, școlar, al autonomiei administrative, școlar și cultural-artistic, ceea ce în limbaj gustian s-ar putea traduce, parțial, prin studiul manifestărilor spirituale, morale, juridice și administrative.

Ni se pare nedrept că pînă în prezent primele patru volume ale lucrării *Virtus Romana Rediviva* au fost observate și comentate doar de istorici și literați (Vasile Netea, Dumitru Micu, Ion Lungu, Zaharia Singeorzan, Ioan Oarcășu, Nae Antonescu ș.a.) fiind trecute cu vederea, cu tot caracterul lor social, politic și pedagogic de către sociologi, politologi și pedagogi.

Toate cele cinci volume ni-l înfățișează pe autor nu numai ca scriitor și istoric, ci și ca un sensibil sociolog al culturii în accepția largă a acestei noțiuni. De altfel, dacă ne gândim că T. Tanco este și un prim exeget al operei sociologului clujean Eugeniu Speranția (a se vedea: *Sociologia dreptului în opera lui Eugeniu Speranția*. Teză de doctorat, Cluj, 1974) încluderea sa și în rândul sociologilor nu credem că este hazardantă.

Prin conținut, *Virtus Romana Rediviva* poate fi, desigur, considerată ca o lucrare din domeniul istoriei politice și a culturii din zona actualului județ Bistrița-Năsăud, volumul V mergând cu cercetarea până la surprinderea unor realități sociale și culturale din anii socialismului. Autorul îmbină însă abordarea istorică cu cea sociologică, cerință esențială adesea exprimată în unele studii de epistemologie socială, de istoria și sociologia culturii. L. Goldmann arăta că: „nici o sociologie nu poate fi pozitivă dacă nu este istorică, după cum nici o cercetare istorică nu poate fi științifică și pozitivă dacă nu este sociologică (...). Cerința de a studia faptele umane în structura lor esențială cit și în realitatea lor concretă presupune o metodă care să fie în același timp sociologică și istorică” *

Ce aspecte atrag atenția sociologului din cartea lui T. Tanco? Mai întâi ea poate constitui o sursă de reflecție din perspectiva epistemologiei sociologice. Având ca obiectiv cercetarea valorilor culturale circumscrise în cadrul zonei Bistrița-Năsăud, fenomenul cultural nu este privit izolat ci integrat în „totalitate” în „sistemul cultural” național. Acest demers epistemologic, dialectic în esența sa, este foarte necesar, fiindcă oferă premise pentru o sociologie sintetică a culturii, având deci o valoare nu numai de interes local, ci și național. Fenomenele culturale abordate, mai ales în partea întâi a volumului (Studii și însemnări culturale și istorico-literare) sînt raportate la suprastructură, dar integrate în mecanismul social. Pînă și viața și activitatea personalităților care-și au originea în zona Bistrița-Năsăud, prezentate în partea a doua a cercetării (Portrete în cuvinte) sînt legate „tot” de „sistem” prin relații de strictă funcționalitate, „culturalul” înfățișându-se astfel ca un „dat” determinat social. Ne-am putea baza doar pe această observație pentru a ne justifica aprecierea că autorul ni se relevă în această cercetare ca un lucid sociolog al culturii. Perspectiva social-istorică este, deci, pentru T. Tanco un mijloc ideal de analiză a faptelor, fenomenelor și instituțiilor culturale prin permanența lor raportare la perimetrul social, „culturalul” și „socialul” (mediul social, epoca istorică) fiind surprinse în interrelațiile lor.

„Socialul” este investigat în cel de-al cincilea volum, într-o măsură mai mare, prin mijloace concrete, caracteristice sociologiei, de culegere a materialului faptic (interviuri neformale, date obținute prin corespondența cu diferite persoane care i-au furnizat informații inedite în realizarea celei de-a doua părți a volumului, (Portrete în cuvinte), ca și prin folosirea datelor din diverse documente de arhivă, recurgînd la o subtilă logică a argumentației și demonstrației. Speculația teoretică, atunci cînd o face, este adesea subordonată analizei empirice, însoțită de un extraordinar efort pentru precizie și obiectivitate. „Comprehensiunea” și „explicația”, demersuri epistemice frecvente în analiza lucrării nu apar în opoziție, ci dimpotrivă, ele coexistă dialectic, asigurînd astfel rigoare și exactitate epistemologiei ideilor enunțate.

Volumul nu are doar o semnificație cognitivă, ci și una ideologic-educativă. Aici trecutul se interferează cu prezentul. Dacă primele patru volume au fost, în general, axate pe ideea luptei pentru realizarea unității naționale a populației județului Bistrița-Năsăud, ultimul volum pe lângă tematica mai sus amintită, cuprinde în bună parte activitatea deosebită, plină de patriotism a unor personalități provenite din zonă, oameni de știință și cultură, dascăli, țărani, activiști de partid, pentru prosperitatea României de astăzi.

I se poate, desigur, obiecta lui Teodor Tanco faptul că uneori este tribut arbirismului, că acordă o importanță exagerată detaliilor nesemnificative, care nu pot servi unor generalizări teoretice. Autorul adesea se abține de a elabora judecăți nomotetice, probabil, premeditat, avînd convingerea că numai prin elaborarea multor lucrări de acest gen s-ar putea merge mai departe la sinteză. O spune, de altfel explicit, apreciînd că „lipsa unor monografii ale instituțiilor și fenomenelor culturale și literare, ale domeniilor principale de activitate socială, ale unor comportamente de interes mai larg și reflectarea lor în cărți (...) s-a relevat cu prilejul unor lucrări fundamentale ale culturii și civilizației românești, care fără sondarea straturilor primare și locale sînt de neconceput” (p. 8). Apreciem, de asemenea, că în cea de-a doua parte a volumului unele portrete puteau să lipsească în favoarea altora. Ne întrebăm, cum se explică faptul că autorul n-a găsit loc, printre cele 250 de nume prezentate în cele cinci volume și pentru renumitul cărturar Octavian Domide sau Artene Mureșanu, unul din fondatorii muzeului năsăudean? Și, în preajma „Centenarului Rebreanu”, n-ar fi fost oare bine venit un studiu dintr-o perspectivă sociologică a romancierului originar de pe aceste meleaguri, mai ales că opera autorului lui Ion și al Răscolului se pretează la o asemenea abordare? Dar dincolo de aceste limite, volumul prezentat de noi, rămîne o cercetare riguroasă, deschisă nu numai istoricilor și ideologilor literari, ci și sociologilor. Dacă în fiecare județ s-ar întreprinde asemenea

* L. Goldmann, *Sociologia literaturii*, București, Edit. politică, 1972, p. 132-133.

investigații, iar cineva s-ar încumeta să le sintetizeze, multe fapte de cultură și personalități de mult uitate ar putea fi integrate într-o istorie a culturii și civilizației românești, deziderat adesea exprimat de proeminente figuri ale culturii românești.

Georghe Cordos

A. Romaniuc, *Current Demographic Analysis, Fertility in Canada: From Baby-boom to Baby-bust*, Ottawa, Minister of Supply and Services Canada, 1984.

Țările dezvoltate sînt confruntate în ultimele decenii cu unele tendințe demografice fără precedent în istoria lor, printre care scăderea fertilității și accentuarea îmbătrînirii demografice. Pe fondul unei tendințe seculare a declinului fertilității s-a produs, în anii 1940–1960, o redresare spectaculoasă a fertilității în aceste țări, denumită „baby boom” („avînt al nașterilor”), fenomen neelucidat complet pînă astăzi. Din 1960 în majoritatea acestor țări (în Franța, din 1965) se reînstalează tendința de scădere a fertilității, în așa fel încît populația acestor țări a ajuns să aibă indici care nu mai asigură înlocuirea generațiilor. Noua tendință a căpătat numele metaforic de „baby-bust” („falimentul nașterilor”). Astfel, rata totală de fertilitate (număr de copii pe care i-ar naște o femeie în decursul vieții sale fertile, cuprinsă între 15 și 49 ani), dată ratele specifice de fertilitate pe vîrste ar fi cele din anul în care se face calculul a scăzut pretutindeni sub 2,1 copii (prag necesar pentru înlocuirea strictă a generațiilor), atîngînd chiar valori de 1,4 copii, cum este cazul R. F. Germania și al Danemarcei. În Canada, acest indice este, în ultimii ani, de 1,7 copii. În aceste condiții, un timp oarecare numărul populației ar putea să mai crească (chiar în absența imigrației), după care însă populația va cunoaște procesul de declin demografic, de scădere a numărului absolut.

Este deci explicabil numărul mare de studii și analize consacrate acestei tendințe, în care se încearcă identificarea cauzelor care au determinat acest fenomen și punerea în evidență a consecințelor și implicațiilor demografice, sociale și economice pe care le generează continuarea tendinței. Semnificativ este faptul că opinia publică a început să fie sensibilizată de aceste evoluții: mai mult, ele au provocat reacții și la nivelul guvernelor, punînd probleme politicilor social-economice și demografice.

Deși există unele particularități naționale, evoluția demografică și mai ales scăderea fertilității din Canada are trăsături comune cu S.U.A. și cu celelalte țări dezvoltate. Analizei acestor tendințe este consacrată lucrarea pe care o prezentăm cititorilor din România, întocmită de cunoscutul demograf și statistician Anatole Romaniuc¹. Deși lucrarea se referă la situația din Canada, ea este, în mare măsură, valabilă pentru ansamblul țărilor dezvoltate, confruntate — cum am spus — cu tendințe demografice similare. După părerea noastră, ea este un model de analiză demografică, interesînd în gradul cel mai înalt pe demografia din România.

Trebuie spus de la bun început că autorul folosește o mare cantitate de date statistice, prelucrate și sistematizate după toate regulile analizei demografice, formulează constatări și concluzii, cu toată rigoarea științifică, încearcă explicații cauzale, referindu-se la cele mai recente studii și teorii (teoriile sociologice și economice a fertilității, de exemplu), face estimări prospective în mai multe variante și pune în evidență consecințele social-economice ale acestor estimări.

În esență, conținutul celor 7 capitole este următorul: analiza tendințelor fertilității, apariția de noi tipuri de comportament reproductiv, controlul nașterilor în Canada, factorii scăderii fertilității, evoluția probabilă a fertilității, implicații demografice și social-economice, reacțiile opiniei publice și ale guvernelor față de scăderea fertilității. Schema este aceea a analizei tendințelor demografice, a cauzelor, a implicațiilor și se încheie cu estimări prospective. Să mai amintim că ultimele pagini (121–155) cuprind tabele statistice și calcule efectuate de autor, ceea ce permite cititorului să întreprindă pe cont propriu diferite calcule.

¹ Anatole Romaniuc, născut la 28 februarie 1924, este director al Diviziei de Demografie din cadrul Oficiului Central de Statistică al Canadei (Statistics Canada). A efectuat anchete demografice, proiectări demografice, studii metodologice, bine cunoscute pe plan internațional. Amintim: *La fécondité des populations Congolaises*, Mouton, Paris și La Haye, 1967 (recenzată și în țara noastră); *A Three Parameter Model for Birth Projections*, în revista „Population Studies”, November 1973, metodă folosită și în studiile demografilor români; *Increase in Natural Fertility During the Early Stages of Modernization: Evidence from an African Case Study*, Zaïre, în „Population Studies”, July, 1980. Desfășoară o bogată activitate internațională.

Ce aflăm din studiul lui A. Romanuc cu privire la evoluția fertilității din Canada? În anul 1959, anul de vîrf al „avîntului nașterilor”, numărul mediu al copiilor ce revenea de o femeie era de circa 4 copii (3,9) și că el a scăzut la 1,7 copii. Scăderea a fost și mai pronunțată în sinul populației franceze a Canadei, care se caracteriza, vreme îndelungată, printr-un nivel superior mediei naționale. Comportamentul demografic s-a schimbat în ultimele decenii: descendența finală s-a redus, nașterile au loc la vîrstele mai înaintate ale părinților, numărul și proporția cuplurilor fără copii au crescut. Cît privește metodele de control al nașterilor, autorul arată preferința bărbaților și femeilor pentru sterilizare. Avortul terapeutic este și el folosit: numărul anual s-a stabilizat la aproximativ 65 000.

Deosebit de interesantă este încercarea de analiză a cauzelor scăderii fertilității și ale schimbării comportamentului demografic. Autorul începe cu factori a căror influență este evidentă: scăderea nupțialității, creșterea vîrstei medii la prima căsătorie, extinderea așa-numitelor uniuni consensuale (căsătorii neoficiale), creșterea substanțială a divorțialității, reducerea considerabilă a nașterilor nedorite datorită folosirii pe scară largă a contraceptivelor eficiente, a avortului terapeutic și a sterilizării. Dar — se arată în studiu — faptul cel mai important îl constituie transformările sociale profunde care au dus, în ultima analiză, la reevaluarea valorilor tradiționale în ce privește numărul copiilor. Una din aceste transformări este legată de creșterea rolului femeilor în societate: de la activitatea casnică și de la rolul esențial al femeii de a naște și de a crește copii, s-a trecut la un rol nou, acela de a participa la activitatea economică, de a realiza egalitatea în drepturi cu bărbații. S-a creat astfel o competiție între procreare și activitatea social-economică a femeii. Autorul inventariază trei teorii. Prima este teoria conflictului sau a incompatibilității rolului de mamă cu cel al femeii ocupate, ceea ce înseamnă competiție între maternitate și activitate. A doua teorie este aceea a costului oportunității fertilității: femeile adoptă o decizie economică între a lucra și a avea copii, ce se bazează pe noțiunea de comportament ce încearcă să maximizeze utilitatea gospodăriei. A treia teorie, se referă la orientarea socială și psihologică a aspirațiilor femeii privind modul de viață. Desigur, ele nu epuizează teoriile despre cauzele scăderii fertilității: literatura din ultimele două decenii a îmbogățit considerabil acest arsenal.

Cît privește consecințele scăderii fertilității și ale fluctuațiilor numărului anual de nașteri, în lucrare se examinează, în primul rînd, impactul asupra creșterii populației și asupra structurii pe vîrste. Chiar cu o rată totală de fertilitate de 1,7 copii de femeie (sub nivelul de înlocuire), numărul populației Canadei va continua să crească pînă la sfîrșitul secolului al XX-lea, după care va începe să scadă, dacă se va menține actuala tendință a fertilității. Schimbări considerabile va cunoaște însă repartiția populației după vîrstă. În primul rînd, se va accentua îmbătrînirea demografică: proporția populației tinere va scădea în continuare, iar proporția bătrînilor va crește foarte rapid. Astfel, proporția populației în vîrstă de 65 ani și peste va crește de la 10 %, cît este în prezent, la 25 %. Se vor înregistra însă și dezechilibre între grupe de vîrstă. Dacă în perioada de „baby-boom” generațiile apărute au exercitat o solicitare sporită la adresa sistemului educațional, în perioada de „baby-bust” generațiile cu efective numerice reduse vor influența sistemul educațional prin reducerea numărului de locuri în școli și al cadrelor didactice. În schimb, generațiile numeroase apărute în perioada de „baby-boom”, ajunse la vîrsta de muncă, vor exercita o presiune considerabilă asupra locurilor de muncă și aceasta în condițiile binecunoscutelor dificultăți economice. Creșterea populației bătrîne va duce la suprasolicitarea sistemului de asigurări sociale, sanitar și al pensiilor, în special în anii 2020, ceea ce cere strategii pe termen lung privind mecanismul transferului intergenerațional de resurse. Problema este foarte acută pentru toate țările dezvoltate. Importante efecte vor fi resimțite și de gospodăria ca urmare a scăderii fertilității.

Desigur, există preocupări la nivelul statelor în fața acestei scăderi a natalității. Cu toate acestea — remarcă autorul — nu au fost formulate politici de stimulare a natalității în țările occidentale. Excepții constituie Franța, cu cea mai veche și statornică politică pronatalistă, precum și majoritatea țărilor socialiste din Europa de Est. Eficacitatea este însă îndoielnică.

Merită atenție deosebită considerațiile și calculele autorului privind evoluția viitoare a fertilității, precum și fundamentarea celor 4 ipoteze. Într-adevăr, întrebarea crucială este următoarea: cum va evolua în continuare fertilitatea? Școala sociologică (Ch. Westoff, de pildă) afirmă că „modernizarea” societății va avea și în continuare drept consecință scăderea fertilității, care este o tendință seculară. Pentru aderenții acestei școli „baby-boom”-ul a fost o anomalie. Teoria fluctuației ciclice a fertilității avansează însă alte argumente. Cea mai cunoscută este așa-numita ipoteză a lui Easterlin și care, în esență, se reduce la următoarele. Ne putem aștepta la un nou „baby-boom” în viitorul apropiat, cînd generațiile născute în anii recentii, cînd fertilitatea era scăzută, vor ajunge la vîrsta de reproducere. Cum anume? Dacă persoanele în vîrstă tînără de muncă sînt puține, adică dacă oferta de muncă este relativ redusă, atunci se îmbunătățesc salariile, condițiile de ocupare și mobilitate: acești factori stimulează nupțialitatea și natalitatea. Și invers, dacă există un surplus de tineri muncitori, competiția dintre ei devine mai strînsă, standardul de viață scade sub nivelul aspirațiilor lor și ca atare ei ezită de a se căsători și de a avea copii. În aceste condiții femeile intră în forța

de muncă pentru a suplimenta venitul familiei și aceasta are o influență negativă asupra fertilității. Ipoteza lui Easterlin, aplicată la S.U.A., a oferit o explicație satisfăcătoare. Vom adăuga că această teorie economică în care rata de fertilitate este presupusă a fi corelată pozitiv cu nivelul situației economice relative a tinerilor a fost discutată mult în ultimii ani, inclusiv la Congresul General al Uniunii Internaționale pentru studii științifice al populației (Florența, iunie 1985), împreună cu alte teorii, inclusiv a lui G. Becker. Teoria anticiclică pornește de la distincția dintre salariile bărbaților și femeilor și consideră copilul ca o responsabilitate primară a mamei. Reducerea ocupării femeilor și a salariilor acestora ar putea determina femeile să revină la rolul lor tradițional de mame. Deci fertilitatea evoluează în contratimp („countercyclical”) față de tendințele ocupării și salariilor².

Autorul ajunge astfel să folosească trei ipoteze: cu o rată de fertilitate de 1,5 copii, de 2,1 copii și de 2,5 copii, iar prin metode de simulare face estimări (autorul nu le numește prognoze sau proiectări) până în anul 2054. Evantaiul cuprinde următoarele cifre: circa 18 milioane, 30 milioane și 40 milioane, în funcție de variantă. Cea de a patra ipoteză se bazează pe o fluctuație a fertilității între 1,5 copii și 2,5 copii, cu trei cicluri: 13 ani, 26 ani și 52 ani. Cifra de 26 ani reprezintă lungimea unei generații sau, mai exact, distanța dintre două generații succesive, măsurată prin vîrsta medie a mamei la nașterea copiilor lor.

Lucrarea lui Anatole Romaniuc se caracterizează nu numai prin caracterul ei riguros științific, ci și printr-o expunere logică strînsă și printr-o claritate absolut remarcabilă, ceea ce face ca lectura ei să fie nu numai atractivă pentru cei ce se interesează de problemele demografice contemporane, ci și instructivă în cel mai înalt grad pentru specialiști. Demografil din România vor găsi în ea un model de analiză demografică util pentru propriile lor studii.

Vladimir Trebici

Pierre Bourdieu, *Homo Academicus*, Paris, Editions de Minuit, 1984

Recentul volum, publicat la sfîrșitul anului trecut de prestigiosul sociolog contemporan în colecția „Le sens commun”, pe care o conduce la bine cunoscuta editură pariziană, poate fi considerat ca o revenire, după douăzeci de ani, la un obiect de cercetare și la datele unei anchete care i-au adus o primă consacrare științifică. Într-adevăr, în 1964 Pierre Bourdieu semna (împreună cu J.-C. Passeron) două cărți cu o tematică foarte apropiată, *Studii și studiile lor* și *Moștenitorii* — studenții și cultura, aceasta din urmă apreciată ca o „Biblie” a mișcării studentești contestatoare din Franța din mai 1968. Consecința teoretică cea mai importantă va fi celebra lucrare din 1970, redactată tot cu J.-C. Passeron, *Reproducerea* (La reproduction), dată după care autorul pare că abandonează problematica sociologiei educației, ocupîndu-se de sociologia culturii (studii asupra frecventării muzeelor de artă europene și a fotografiilor, această „artă medie”) și de etnologie (continuare a mai vechilor sale cercetări, întreprinse în Algeria la începutul carierei științifice). Frontierele dintre diferitele ramuri convenționale ale sociologiei sînt de fapt încălcate sistematic de Pierre Bourdieu, pentru care sociologia culturii nu este posibilă în absența unei sociologii a educației și a intelectualității, și care înțelege să o abordeze pe aceasta din urmă din perspectiva tehnicilor etnologice. Începînd cu 1979, Pierre Bourdieu publică o serie de lucrări fundamentale, sintetizînd perspectivele multiple pe care (și de care) le (și se) folosește: „Distincția, critică socială a judecății”, „Simțul practic”, „Ce vrea să spună a vorbi — pentru o economie a schimburilor lingvistice”. Apariția lui *Homo Academicus* în această serie reprezintă ținerea unui „pariu” teoretic și epistemologic, în conformitate cu noile reguli ale metodei sociologice propuse de Pierre Bourdieu: orice analiză sociologică, intrucît nu-i este permis, de-ontologic, să se substituie ca practică legitimă și competentă practicilor agenților sociali, este obligată să se raporteze la ansamblul cîmpului social investigat, definit în opozițiile lui constitutive, definindu-și totodată poziția de pe care este întreprinsă. Altfel spus, orice analiză sociologică trebuie dublată de o socio-analiză. Or, *Homo Academicus* este, în raport cu activitatea de cercetare de pînă în prezent a lui Pierre Bourdieu și în raport cu poziția sociologului în cîmpul cultural francez contemporan, o asemenea socio-analiză.

Principala opoziție a cîmpului cultural francez este aceea dintre „polul universitar”, academic, și „polul intelectual”, constituit din scriitori, artiști, ziariști. În structura binară a societății franceze, definită de opoziția dintre clasa dominantă și clasele dominate, intelectualitatea formează „fracțiunea dominantă a clasei dominante”. Ea se divide la rîndul său în dominanți și dominați, după speciile de capital și formele de putere deținute de fiecare „clasă” (definită sociologic) în parte. Astfel, profesorii universitari, deținătorii unei forme instituționa-

² Vom examina mai pe larg aceste teorii într-unul din numerele viitoare ale revistei.

lizate de capital cultural, se află situați între patronii din industrie și comerț (posesorii capitalului economic) și scriitorii și artiștii, deținători ai capitalului „pur” intelectual (în conformitate cu definiția tradițională, franceză dar nu numai, a intelectualității dominate de literați). Sociologul s-a ocupat mai demult în câteva studii de structura cîmpului intelectual, împărțită între ciclul de largă producție și cel de producție restrinsă (al producătorilor pentru producători) urmărind istoria constituirii lui în secolul XIX și natura raporturilor cu cîmpul producției economice (modelul paradigmatic, de inspirație weberiană, oferindu-i aici cîmpul religios). Și de această dată se observă cum cîmpul universitar reproduce în structura sa cîmpul puterii (p. 62), facultățile distribuindu-se între doi poli (dominant/dominat) în funcție de două principii de legitimitate concurente: la un capăt facultățile de medicină și drept, al căror principiu de legitimitate este cel al ordinii temporale și politice, la celălalt facultățile de științe, întemeiate pe autonomia ordinii științifice și intelectuale. Iar la mijloc literele și filosofia, precum și științele sociale, descriind un spațiu intermediar și suferind în consecință o dublă dominare, atât din perspectiva ordinii intelectuale, cât și din aceea a ordinii temporale, sociale. De notat că o sugestie în examinarea acestui „spațiu al facultăților” (redat în graficul de la p. 73) provine de la o lucrare mai puțin cunoscută a lui Kant (*Conflictul facultăților*, în conformitate cu titlul sub care a apărut în traducere franceză), ceea ce permite evidențierea caracterului de generalitate și universalitate a unor din concluzii. Antinomia dintre știință și respectabilitate socială, dintre cariera deviantă și riscantă a cercetătorului și cursul universitar, cu mult mai sigur, dar și mai limitat al profesorului, se află la baza unor *habitus*-uri (structuri sociale încorporate) specifice. Gruparea unor serii de variabile (vîrstă, sex, capital școlar, origine socială etc.) către cei doi „poli”, obiectivarea lor prin agregare statistică (agregare a mai multor strategii individuale care se exprimă în alegerea profesiei, a specializării, a unui „patron” pentru susținerea tezei de licență sau doctorat pe baza afinităților intelectuale și, de fapt, sociale) îi oferă sociologului posibilitatea să constate existența unui decalaj între proprietățile agenților și practicile lor de relații. Acest decalaj, contrazicător al determinismului simplist (de genul: agent înzestrat cu slabe proprietăți sociale și intelectuale — tinăr, femeie, origine socială modestă, școală urmată în provincie etc. — se va orienta către științele naturale!), nu îngăduie însă nici interpretarea lui ca rezultat al unui calcul cinic al interesului bine înțeles (în genul filosofiei naiv utilitariste) (p. 126). Respingerea mecanicismului (care în științele sociale moderne ia forma neo-pozitivistă a structuralismului, principalul adversar teoretic al lui P. Bourdieu) nu atrage adoptarea voluntarismului. Atunci cînd își alege un profesor ca „patron” al carierei sale universitare, studentul sau asistentul investește în acesta un anumit capital simbolic (de prestigiu), dînd prin alegerea făcută măsura capitalului respectiv: o alegere „disproporționată” poate atrage refuzul sau compromiterea, o alta, „sub posibilități”, provoacă degradarea capitalului deținut. Decalajul în cauză (cunoscut în termenii teleologiei morale ca tendință spre „autodepășire”) îngăduie ca, în cadrul fiecărei facultăți în parte, progresul disciplinelor științifice să corespundă „substituirii unei necesități științifice social arbitrare unei necesități sociale științifice arbitrare (un arbitrar cultural)” (p. 90). Fenomenul reprezintă „dinamica” cîmpului universitar, în vreme ce „statica” este dată de capacitatea corpului profesoral de a se reproduce ca grup social dotat cu „spirit de corp” („această formă viscerală de recunoaștere a tot ceea ce face existența grupului, identitatea sa, adevărul său, și pe care grupul trebuie să-l reproducă pentru a se reproduce pe sine” (p. 80). Se înțelege că, în asemenea condiții, „nepotismul” nu este și el decît una din strategiile de reproducere, marcînd „adeziunea la arbitrarul cultural care face parte din fundamentul însuși al grupului” (*ibidem*).

În ce privește opoziția constitutivă a cîmpului, aceea dintre puterea temporală (academică, administrativă sau sindicală!) și puterea intelectuală, autorul înregistrează distanța (*écart*) dintre poziția universitară și prestigiu, exemplele cele mai cunoscute fiind oferite, în momentul anchetei, de statutul minor al unor Foucault, Althusser, Barthes (cf. p. 145, n. 43). În plan instituțional, opoziția dintre universitate și jurnalism corespunde celei dintre un ciclu de producție lung, presupunînd investiții pe termen lung, și un ciclu scurt, avînd ca principiu comercializarea în locul producției (*produsul* fiind, în primul caz, teza de doctorat monumentală, iar în cel de-al doilea articol pentru un cotidian sau un săptămînal). Conflictele dintre aceste planuri nu exclud însă complicitatea și complementaritatea (cf. *Adversari complicité*, p. 149—164), deoarece nu există un unic principiu de dominație, ci o coexistență în concurență a mai multor principii de ierarhizare relativ independente (ceea ce implică și o solidarizare sub anumite raporturi a puterilor). Pierre Bourdieu ilustrează complicitatea adversarilor analizînd una din polemicele celebre în mediul intelectual francez al anilor '60, cea dintre Raymond Picard, reprezentînd puterea universitară și pe deținătorii monopolului comentariului legitim al textelor literare, și Roland Barthes, „purtător de cuvînt al exegeților modernisti”. Polemica s-a dovedit a fi o reeditare a vechii lupte, desfășurate „cu ajutorul presei culturale și sprijinul publicului studentesc pe care aceasta li-l asigură, ... a literaturilor și eseistilor mondeni împotriva «scientismului», «pozitivismului» și «rationalismului» «noii Sorbone»”. O luptă desfășurată de această dată în numele unei noi științe (semiologia, antropologia structurală) care „se afirmă capabilă să reconcilieze exigențele rigorii științifice și eleganțele mondene ale criticii literare” (p. 155), fenomen ce explică, între altele, succesul social al structuralismului.

Ultimul capitol al lucrării examinează ceea ce autorul numește „momentul critic” al perioadei investigate: anul 1968 și semnificația sa pentru viața universitară franceză. Evenimentele critice de atunci, care au însemnat „o sfidare nu doar intelectuală la adresa celor ce-și fac o profesiune din lectura sensului lumii” (p. 209), au demonstrat că criza modului de reproducție poate sta la baza unei crize generale a întregului sistem „datorită rolului tot mai important jucat de sistemul de învățămînt în reproducerea socială” (p. 211). Pierre Bourdieu insistă asupra rolului disciplinelor noi, și în special al sociologiei, în declanșarea crizei: științele sociale (ca discipline universitare) s-au dovedit „refugii de lux” pentru copiii burgheziei cu reușită slabă sau mediocră, adică pentru cei care ar fi fost eliminați într-o stare anterioară a sistemului, și care dețineau în acel moment (caracterizat și printr-o creștere importantă a populației universitare) poziții școlare insuficient determinate ce ar fi urmat să le asigure poziții sociale la rîndul lor nedeterminate (p. 159, 215). La acest „halou de nedeterminare și de vag” întreținut în jurul prezentului și viitorului studenților în științele sociale, se adaugă „profitul simbolic maxim pentru un drept de intrare minim” (prestigiul sociologiei în ierarhia disciplinelor filosofice) (p. 223, 224), ca și coincidența dintre dispozițiile și interesele agenților (studenți și asistenți) ocupînd poziții omogene (dominate) în cîmpuri diferite. Criza generală se manifestă prin sincronizarea crizelor regionale latente ale diferitelor cîmpuri, producîndu-se astfel „evenimentul istoric”. Acesta presupune conjugarea unor serii cauzale independente, existînd ca „lumi” separate (autonome) ce participă la același „univers”, mod de explicare ce elimină alternativa dintre istoria structurală și istoria evenimentială (p. 227). Sincronizarea devine în asemenea condiții un concept central, fiind definită „ca o coincidență în același timp obiectiv (cel ce marchează data istorică) a crizelor latente proprii fiecărui sector al cîmpului universitar sau, ceea ce este același lucru, unificarea diferitelor cîmpuri rezultată de pe urma suspendării provizorii a mecanismelor tinzînd să mențină autonomia relativă a fiecăruia dintre ele” (p. 228). La „momentul critic” se produce „omologia de poziție dintre dominații din cîmpul puterii și dominații din cîmpul social luat în întregime (...) un fel de detournare în profitul dominațiilor a unei părți a energiei sociale acumulate” (p. 232). Tot acum, intelectualii de „rang secund” (subalterni) se transformă în propagatorii unei ideologii anti-intelectualiste și populiste, avînd ca temă recurentă opoziția dintre individ și instituție. Dar efectul cel mai important al sincronizării este „contemporaneizarea”, adică reducerea la același „moment critic” a agenților care pînă atunci, deși teoretic contemporani evaluau în planuri temporale separate. Solidaritățile, mai mult sau mai puțin fictive, care se constituie sînt între persoane totale (iar nu indivizi abstracti), cu *habitus*-uri divergente și chiar antagonice. În „momentul critic” totul devine posibil, prin sincronizare timpul devenind timp public, diviziunii în cîmpuri substituindu-i-se distribuția între doi poli (cu încărcătură politică contrară), politizarea fiind și ea un efect al aceleiași sincronizări. Este vorba de raționalizări politice impuse unor reacții care nu au politica drept principiu, ci apărarea „lîntei sociale” a diferiților indivizi sau grupuri (cf. p. 246). Se petrece astfel ceea ce Pierre Bourdieu numește, pe ultima pagină a cărții sale, „revoluția simbolică” – transformare profundă a dimensiunii simbolice a existenței cotidiene” (p. 250).

Am lăsat intenționat la urmă prezentarea în clevea cuvinte a primului capitol (*O carte de ars* ?), unde autorul nu doar își expune principiile teoretico-epistemologice, ci își și enunță propria poziție, socio-analizabilă prin raportare la celelalte capitole ale volumului. O poziție constantă este aceea față de eseișm și de jurnalism, considerate a fi două „declasări” intelectuale; de aici refuzul exemplificărilor în interiorul discursului științific ca mijloc de introducere a anecdoticului. Apoi opunerea individului construit („individul epistemic”), individului concret („individul empiric”), apărînd ca o consecință a rupturii (asupra căreia se insistă continuu) dintre experiența comună și cunoașterea savantă. Totodată, însă, sînt respinse efectele de „naturalizare”, de „dezistoricizare” și de „oficializare” pe care le produce obiectivarea cunoașterii savante. Este denunțat „efectul jocului dublu” prin care se confundă știința puterii cu știința ca instrument al puterii, omul de știință folosindu-se în cadrul luptelor de știință luptelor (p. 29). Pierre Bourdieu consideră astfel de poziții ca determinate de un punct de vedere *doxic* (constînd în strategii de descalificare a adversarului) și propune înlocuirea lui cu punctul de vedere epistemic care își ia ca obiect însuși operația de clasare. Strategia propusă de el este una favorabilă celor mai lipsiți de capital simbolic (de prestigiu), refuzînd însă soluția „ieftină” a politizării ca strategie compensatoare prin care cei defavorizați încearcă să scape legilor specifice ale pieței universitare sau științifice (cf. p. 32-34). Autorul mai examinează în acest capitol „efectul de lectură”, ca și, în strictă dependență, „alegerile de scriitură”, glosînd pe tema retoricii științifice și a puterii sociale a științei de a impune punctul de vedere propriu ca legitim, obiectiv și universal. Este latura de critică socială a discursului sociologic al lui Pierre Bourdieu, pledînd pentru o știință socială marmată cu cunoașterea științifică a determinărilor sale sociale, împotriva „științei normale”; a științei de instituție, a „asigurării” pozitiviste ce constituie astăzi principalul obstacol în calea progresului științific.

Mihai Dinu Gheorghiu

Jean-Claude Lugan, *La petite ville au présent et au futur*. Paris, Ed. de CNRS, 1983

Mărimea localității, sub aspectul numărului de locuitori, intervine frecvent ca variabilă explicativă în analiza unui mare număr de fenomene, procese sau structuri sociale. În fapt, gradul de concentrare a populației în diferite localități este un indicator semnificativ nu numai pentru numărul de persoane care trăiesc pe un teritoriu dat ci și pentru, sau mai ales pentru concentrarea activităților sociale la nivelul diferitelor unități teritoriale. Așa se explică eficiența metodologică ridicată pe care mărimea (demografică) a localității o are în analiza diferitelor aspecte ale vieții sociale.

Atunci când abordările se fac nu în funcție de mărimea ci de categoria de mărime a localității, se adoptă implicit ipoteza existenței unor „praguri” în funcție de care variabilitatea volumelor demografice se asociază cu variabilitatea altor componente ale vieții sociale.

Orașele mici, la care se referă cartea pe care o recenzăm, sînt circumscrise, de obicei, de către demografi în intervalul de 5–20 de mii de locuitori. Întrebarea esențială pe care și-o pune J.-C. Lugan, profesor la Universitatea de științe sociale din Toulouse, autorul lucrării în discuție, este una de factură predominant sociologică; în ce măsură acest agregat statistic format din mulțimea orașelor mici din Franța anilor '70–'80 are o specificitate socială, este constituit din entități care au caracter de sistem social. Principalii termeni de referință folosiți pentru evaluarea acestei specificități sînt orașele mari, comunitățile rurale și societatea globală sau sistemul societal.

Deosebit de interesante ne par a fi atît problemele teoretico-metodologice puse de lucrare, cît și informațiile prin care se încearcă situarea sistemului social „oraș mic” în ansamblul societății franceze.

Într-o ordine inversă decît cea a elaborării și prezentării lucrării, ne vom referi mai întîi la acest ultim aspect, dat fiind relevanța sa atît pentru volumele, cît și pentru limitele metodologiei utilizate în cercetare.

Secvențele majore pe care lucrarea le evidențiază se integrează pe deplin în procesul de disoluție a sistemelor sociale asociate orașelor mici.

După ce s-a dezvoltat în special la nivelul orașelor mari, capitalismul „de organizare”, societatea de tip „productivist”, cum caracterizează Lugan societatea franceză actuală, pătrunde tot mai mult în spațiul localităților mici, de tip urban. Pătrunderea se desfășoară în primul rînd pe dimensiunea economică, a modelelor de producție și consum. Centrele de decizie care reglementează comportamentele populației din orașele mici, în domeniul economic, sînt situate în tot mai mare măsură la nivelul grupurilor dominante în societate, al instituțiilor centrale de stat și al marilor întreprinderi capitaliste naționale sau transnaționale. Dezvoltarea mijloacelor moderne de transport și comunicație, dezavantajele hiperconcentrării urbane precum și diversificarea activităților de producție acționează în sensul unei de-concentrări a producției capitaliste în profil teritorial, fără ca aceasta să fie însoțită obligatoriu și de o descentralizare a deciziei.

În ordine istorică, accentuarea fenomenelor de concentrare urbană s-a produs în strînsă legătură cu dezvoltarea capitalistă, cu aspectele ei de concentrare a producției industriale, de standardizare a consumului și de dominație social-economică. Concentrarea urbană într-o societate „productivistă”, susține Lugan, are ca funcție esențială „accentuarea și propagarea valorilor de competitivitate, de dominație socială, de ascensiune socială, prin intermediul consumului de mărfuri și/sau de semne sociale” (p. 191).

Micile orașe au rămas multă vreme zone marginale în care prezența micilor meșteșugari și comercianți era un semn al înscriserii lor în bună măsură în sfera economică a unor moduri de producție precapitaliste. Acestor forme de viață economică le erau asociate trăsături specifice în planul integrării sociale, al vieții culturale și politice. Ansamblul acestor trăsături, interdependențele dintre ele au dus la constituirea orașelor mici în sisteme sociale asemănătoare în bună măsură cu comunitățile sau colectivitățile rurale. Pentru orașele mici, situate în zona cu dominanță rurală se menține încă în bună măsură un mod de viață comunitar, caracterizat prin intercunoaștere, afectivitate, particularism, diferențiere redusă, nivel ridicat de control și integrare socială etc. Pe măsură ce își pierde specificitatea economică, sub impactul structurilor de producție și consum ale marilor orașe, localitățile urbane cu număr redus de locuitori se integrează tot mai mult în sistemul societal, ale cărui valori sociale, culturale și politice le adoptă. Între subsistemul economic al micilor orașe, pe de o parte, și subsistemele sale culturale, politice și de integrare socială, pe de altă parte, se accentuează clivajele, tensiunile care derivă din adoptarea valorilor și modurilor de organizare economică ale societății productiviste de tip capitalist: urmărirea productivității, specializarea accentuată a muncii, standardizarea consumului, prezența redusă a altor relații personale decît cele impuse de ierarhia muncii, mobilitatea geografică sub toate formele sale, dispersarea contactelor familiale, individualismul, agresivitatea, concurența etc.

În acest context, diferitele campanii în politica de amenajare a teritoriului, consacrate orașelor mijlocii sau mici din Franța, sînt interpretate de J.-C. Lugan ca o expresie a crizei „neocapitalismului” francez și internațional, a tentativei sale de a recupera zone marginale ale socialului, rămase periferice în raport cu modul dominant de producție și organizare capitalistă.

Viitorul orașelor mici este privit din perspectiva a trei scenarii — catastrofic, intermediar și dezirabil. Primul dintre ele indică ce s-ar întîmpla în situația unei continuări a tendințelor de hiperconcentrare industrială în regiuni precum cele din nordul Franței sau din jurul Parisului. Ultimul scenariu vizează o evoluție posibilă în cazul în care s-ar reuși o reorientare în raport cu valorile dominante ale productivismului capitalist, centrată pe ideologii comunitare autonomiste și de autogestiuine. Varianta intermediară între acestea două pare a fi cea probabilă.

Această imagine de ansamblu asupra situației și evoluției orașelor mici este obținută pe baza dezvoltării unui sistem conceptual relativ bine integrat și a unor bogate informații culese prin chestionare, din statisticile oficiale, prin observare directă sau din analiza concluziilor rezultate din alte cercetări. Procedeele de prelucrare a datelor, la care apelează autorul, sînt preponderent calitative, nestandardizate.

Schema conceptuală de bază a lucrării este, în esență, derivată din cea a „imperativelor funcționale” ale lui Parsons. Funcțiile de adaptare a scopurilor, integrare și latență se regăsesc în cele patru subsisteme — economic, politic, cultural și de integrare socială (integrativ). Intervin în plus o serie de nuanțări în legătură cu relevanța redusă a controlului cibernetic, tratarea în termeni de efecte/influențe și nu de intrări/ieșiri etc. Aspectele conflictuale, de tensiune și schimbare sînt abordate în special cu ajutorul a ceea ce Lugan denumeste „axiomatica socială” (în sensul de teorie deja argumentată, demonstrată), derivată din lucrările lui Marx.

Pentru fiecare tip de subsistem al sistemului social oraș mic sînt distinse o serie de variabile strategice (reprezentare, participare și autonomie pentru subsistemul politic, diversificarea vieții sociale organizate și integrarea colectivă pentru subsistemul integrativ etc.).

Adoptînd o viziune sistemică asupra vieții sociale, dar nu și un algoritm care să permită măsurarea sau ordonarea interrelațiilor dintre diferite variabile (calitative sau cantitative) implicate în analiză, lucrarea este în multe puncte neconvingătoare. Faptul că procedeele formale de analiză au fost frecvent însoțite de o ignorare a aspectelor calitative, valorice, nu este, eredem, o motivație suficientă (chiar atunci cînd sînt invocate ca argumente ale autorității, nume precum Jacques Attali, p. 23) pentru a respinge *de plano* orice procedură formalizată de analiză. Și aceasta cu atît mai mult cu cît Banca de informații a Centrului interdisciplinar de studii urbane, la care autorul face frecvent referiri, include o serie de date analizabile și prin procedee mai riguroase decît cele folosite în lucrare.

Elaborarea teoretică amplă suplinește însă, în bună măsură, deficiențe de acest gen, ajungîndu-se în final la o lucrare bogată în ipoteze, informații și probleme care se cer a fi aprofundate, integrate în structuri de cunoaștere mai largi, mai puternic întemeiate.

Dumitru Sandu